

Висновки. Результати дослідження ґрунтів геохімічної мікрокатени водозбору оз. Миляцьке показали, що щільність забруднення ^{137}Cs знаходиться у межах від *слабкого* $0,37 \text{ кБк/м}^2$ до *помірного* ($39,96 \text{ кБк/м}^2$). Найвищий (*помірний*) рівень забруднення ґрунтів зафіксовано у приаквальній частині водозбору – ГР №4 ($39,96 \text{ кБк/м}^2$) та в донних відкладах озера ($39,22 \text{ кБк/м}^2$).

Список використаних джерел:

- [1] Лико, Д. В., Мартинюк, В.О., Лико, С.М., Портухай, О.І., Зубкович, І.В. (2019). Метод ґрунтово-геохімічних катен у дослідженнях водозборів Волинського Полісся / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне: О. Зень. ISBN 978-617-601-287-0.
- [2] Методика экспрессного радиометрического определения по гамма-излучению объемной и удельной активности радионуклидов цезия в воде, почве, продуктах питания, продукции животноводства и растениеводства радиометрами РКГ-01, РКГ-02, РКГ-02С, РКГ-03. (1994). Вилучено з <https://meganorm.ru/Index2/1/4293736/4293736962.htm>

DOI 10.36074/05.06.2020.v4.41

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ
КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ
В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ**

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ГРУПА:

ORCID ID: 0000-0002-7763-5720

Арсененко Ірина Анатоліївна

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0002-7449-693X

Байтеряков Олег Зуфарович

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0002-2867-7502

Донченко Лариса Михайлівна

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0001-5714-6316

Донець Ірина Анатоліївна

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0003-1476-0089

Левада Ольга Михайлівна

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНА

Розвиток рекреації і туризму в будь-якому регіоні України і Запорізькій області зокрема, сприяє здійсненню туристсько-екскурсійної діяльності (ТЕД) значній частині яких властиві пізнавальні аспекти. Слід зазначити, що

виділяються суцільно культурно-пізнавальні туристсько-екскурсійні заняття, пов'язані з інформаційним «споживанням» культурних цінностей, тобто з оглядом культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, з ознайомленням із новими країнами і регіонами, традиціями та побутом їх мешканців, природними явищами та об'єктами, господарством.

Виділяючи культурно-пізнавальний туризм (КПТ) ми наголошуємо на тому, що він є однією зі сфер ТЕД, що здійснюється з метою ознайомлення з культурно-історичними визначними пам'ятками та місцями, унікальними природними об'єктами та явищами на місці їх розташування за визначеною програмою перебування.

Формування культурно-пізнавальних програм спрямовано на задоволення допитливості, культурно-пізнавальних інтересів туристів та екскурсантів. КПТ на відміну від інших видів туризму насичений екскурсійно-пізнавальними і культурними заходами. Тому, доцільно виділити два різновиди КПТ: стаціонарні тури (із перебуванням туристів і екскурсантів в одному місті, туристсько-екскурсійному центрі) і маршрутні тури (відвідування декількох центрів і міст за визначеним маршрутом).

Аналіз наукових наробок свідчить, що перші спроби методологічних підходів до вивчення КПТ здійснювалась філософами різних епох і культур пов'язаних із використанням людиною вільного часу на відпочинок і подорожі, а також у зв'язку з саморозвитком людини, що стимулюється такими подорожами.

У першій половині ХХ ст. КПТ нерідко аналізується дослідниками США і Західної Європи на основі соціологічних підходів у межах визначення проблематики організації дозвілля населення. В результаті набуває становлення вузькоспеціалізований напрямок соціології туризму. Дана методологія базується на загально-соціологічних і частково економічних підходах, а також на концептуалізації демографічних, поведінкових тенденцій в туристсько-екскурсійній практиці [3, 4].

У другій половині ХХ ст. КПТ розглядається вже в більш ширшому контексті, а саме з позицій культурологічного й аксіологічного підходів, здійсненні організаційно-управлінської діяльності та нормативно-правових відносин, із залученням географічних, медичних, психологічних уявлень.

Наприкінці ХХ ст. початку ХХІ ст. розвиток отримують суспільно-рекреаційно-туристичні дослідження, при яких КПТ носить суспільний характер. Наукову основу цього напряму складають праці О. О. Бейдика, С. П. Кузика, С. І. Лиман, О. О. Любіцевої, М. П. Мальської, Н.М. Сажневої, І. В. Смаля, О.Г. Топчієва та ін. [1,2,3,4,5,6,7,8,9].

На основі проведених досліджень визначено широкий спектр можливостей методологічного аналізу для подальшого розвитку КПТ в Запорізькій області, які ми розглядаємо у рамках поєднання теорії рекреації, туризму і екскурсійної діяльності. Це дозволяє виокремити в дозвіллі людини активну культурно-пізнавальну і соціально-організовану діяльність спрямовану на: відновлення сил, які витрачені під час роботи; розвиток свого життєвого досвіду та розширення кругозору; гармонізацію внутрішніх потенцій людини, а також отримання позитивних емоцій і задоволень.

Суспільно-рекреаційно-туристичні дослідження також пов'язані з розробкою теоретичних і методичних основ територіальної організації КПТ, де об'єктом дослідження виступає регіональна туристична система (РТС).

РТС у Запорізькій області ми вважаємо предметом вивчення географії туризму, як суспільно-географічну систему, що складається з взаємозв'язаних

підсистем: природних і культурних комплексів, інженерних споруджень, комплексів які надають туристсько-екскурсійні послуги, органу управління, споживачів туристсько-екскурсійного продукту (туристів та екскурсантів) і характеризується як функціональною так і територіальною цілісністю.

Таким чином, РТС Запорізької області є географічною системою, яка надає необхідні послуги для перебування, транспортування, розміщення, харчування, організації дозвілля туристів і складається в результаті взаємодії її субсистем (об'єкту КРТ - туристичний регіон, туристсько-екскурсійних підприємств, туристичних організацій; і суб'єкту КРТ - туристи й екскурсанти, споживачі туристсько-екскурсійних продуктів і послуг) із зовнішнім середовищем: економікою, політикою, соціальною сферою в цілому і так далі.

Туристичним регіоном можна вважати, як територію або будь-яке велике місто, так і невеликий населений пункт, що має природні об'єкти, пам'ятки історії і культури й інші об'єкти, що приваблюють туристів і екскурсантів.

Виділяють туристичний регіон широкої спеціалізації (освітні, промислово-адміністративні і транспортні центри) і туристичний регіон вузької спеціалізації (місця відпочинку, курорти, місця з туристичними пам'ятками). Різниця між ними в тому, що туристичний регіон широкої спеціалізації можна вважати випадковим, оскільки сам регіон не представляє для туриста інтересу на відміну від регіонів із вузькою спеціалізацією, перебування в яких планується туристом заздалегідь.

У межах туристичних регіонів можна виділити регіональні туристичні системи трьох рівнів: 1 рівень - державні СТТС (наприклад Україна); 2 рівень - обласні РТС (Запорізька область); 3 рівень - районні РАТС (Мелітопольський район).

РТС як і територіально-туристичні системи є складовою частиною суспільної територіально-туристичної системи (СТТС), яка виступає як цілісне утворення. Суспільний розподіл функцій супроводжується їх територіальною диференціацією, призводить до формування спеціалізованих ареалів рекреаційного або туристичного значення (оздоровчого, культурно-пізнавального, спортивного, культурно-розважального та ін.).

Істотною особливістю СТТС, яка відрізняє її від більшої частини інших геосистем, є визначення в ній місця людини (туриста та екскурсанта) і схильність до природних, культурно-історичних, соціально-економічних, організаційно-правових, технологічних, соціально-психологічних і фізіологічних характеристик. Необхідно визначити, що жодна географічна наука не аналізує увесь набір цих характеристик, а вивчає тільки деякі з них [8].

СТТС може бути розглянута з одного боку за допомогою багатосистемної (галузевий) моделі, а з іншою за допомогою підсистеми (територіальною) моделі.

При дослідженні СТТС можливе використання базисних (наукових) і вузькофункціональних (галузевих) моделей. Оскільки рекреаційна система В.С. Преображенського відноситься до базисної моделі, то до вузькофункціональної системи можна віднести РТС [7].

Таким чином, визначена структура СТТС являє собою територіальну частину суспільства, яка розвивається в конкретних рекреаційно-туристичних умовах Запорізької області і є одним цілим. Необхідною умовою її формування та розвитку є наявність: природних туристсько-екскурсійних ресурсів (ТЕР), що дають можливість визначити спеціалізацію, місткість і максимально допустимі рекреаційно-туристичні навантаження; туристів і екскурсантів, трудових ресурсів, місцевого населення, які визначають характер рекреаційно-

туристичного розселення; матеріального виробництва, що забезпечує різні види ТЕД необхідними умовами; туристсько-екскурсійного обслуговування і взаємозв'язок його з іншими галузями господарства; досконалої системи управління, менеджменту і маркетингу.

У результаті діяльності взаємовідносин (процесів), які існують між підсистемами, формуються та розвиваються два типи СТТС: регіональні, що охоплюють рекреаційно-туристичні території державного значення, адміністративного району і рекреаційно-туристичні вузли до яких відносяться РТС широкої спеціалізації.

Локальні - охоплюють рекреаційно-туристичні центри, пункти та курорти, мають свою структуру, співвідношення взаємної обумовленості між компонентами та підпорядковуються суспільно-географічним законам і закономірностям в регіоні дослідження. Їм властиві цілісність, структура, ієрархічність, самоорганізація. До локальної СТТС відносяться РТС вузької спеціалізації.

Для раціонального функціонування РТС в Запорізькій області необхідно розробити низку заходів юридичного (нормативно-правового), політичного, економічного, соціального та іншого характеру з метою створення умов для КПТ як сфери ТЕД в цілому, регулювання і координації його організації.

Вдосконаленню розвитку КПТ в регіоні дослідження сприяє формування туристсько-екскурсійної галузі (ТЕГ) як сфери господарства, що включає сукупність підприємств, які надають туристсько-екскурсійні послуги: лікувально-туристичні, оздоровчо-туристичні, пізнавально-туристичні.

Розвитку ТЕГ в Запорізькій області сприяє наявність в РТС туристсько-екскурсійних ресурсів і об'єктів. ТЕГ відноситься до галузей господарства з яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. ТЕГ здійснюють вплив на територіальну організацію туристичного регіону, формування РТС, спеціалізацію туристсько-екскурсійної зон в цілях КПТ.

ТЕР виступають різні елементи, поєднання природного і антропогенного (культурного) ландшафтів, соціально-економічних умов, які можуть бути використані для виробництва туристсько-екскурсійних послуг і задоволення потреб у лікувальному, спортивно-оздоровчому, культурно-пізнавальному або екскурсійному туризмі. ТЕР є до певної міри трансформованими природними умовами й культурно-історичними об'єктами, доведеними до міри технологічності під впливом суспільних потреб і можливості прямого використання в КПТ.

У структурі ТЕР регіону дослідження можна виділити наступні складові: природну і соціально-антропогенну (природні та культурно-історичні ресурси).

Природні елементи та комплекси спочатку виступають як умови для ТЕД; як природні утворення вони існують і до розвитку ТЕГ. Потім через розвиток і зміну структури суспільних потреб, виникнення туристсько-екскурсійного попиту після витрат на їх вивчення, оцінку та підготовку до експлуатації переходять до категорії ТЕР.

ТЕР категорія історична, оскільки зміни структури і обсягу туристсько-екскурсійних потреб призводять до залучення в КПТ нових елементів як природного, так і культурно-історичного характеру.

Отже, ТЕР в Запорізькій області виступають природні та культурно-історичні комплекси та їх елементи, що сприяють відновленню, розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності й здоров'я, які при сучасній структурі туристсько-екскурсійних потреб і техніко-економічних можливостях

використовуються для прямого або непрямого споживання і виробництва як курортних так і туристсько-екскурсійних послуг.

ТЕР поділяються на: природні (клімат, водні ресурси, рельєф, печери, рослинний і тваринний світ, природоохоронні території та об'єкти); культурно-історичні, які включають культурні, історичні, археологічні і етнографічні об'єкти (музеї, виставки, театри, археологічні й історичні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва та ін.), пам'ятки монументального мистецтва, науки та техніки.

Необхідно зазначити, що розвитку КПТ в Запорізькій області сприяють наявні соціально-економічні умови та ресурси (економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна і перспективна територіальна організація господарства, рівень забезпечення обслуговування населення, структура населення, трудові ресурси, особливості розселення, рівень розвитку транспортної мережі).

Цінністю ТЕР і об'єктів виступають їх властивості такі як, унікальність і специфічність, які можуть мати світове значення.

Ресурси кожного виду ТЕД носять специфічний характер і можуть бути поєднанні з культурно-пізнавальною діяльністю. Для санаторно-курортного відпочинку в регіоні дослідження використовуються: різні типи мінеральних вод і лікувальних грязей; погода та клімат, які дають лікувальний ефект.

Оздоровчий відпочинок в Запорізькій області розвивається на базі сприятливого та комфортного кліматичних періодів, вод, рослинності, рельєфу, інших елементів і властивостей ландшафту, що створюють оздоровчий ефект.

Для спортивного туризму в регіоні дослідження та здійснення категорійних подорожей важливі такі властивості території, подолання наявних природних перешкод, малонаселеність і віддаленість району.

Об'єктами КПТ в Запорізькій області виступають культурно-історичні і природні пам'ятки, унікальні господарські об'єкти, фольклорні свята, елементи народної культури та ін.

Вивчення і прогнозування КПТ Запорізькій області у РТС зумовлює комплексний характер широкого спектру методів дослідження: системний підхід і метод системного аналізу; компонентний (предметний) аспект системного аналізу; функціональний аспект системного аналізу; історичний аспект системного аналізу; метод експедиційних досліджень; картографічний метод; соціологічний метод та ін. [3,5,7,9].

Системний підхід і метод системного аналізу використовується для: пошуку та розробки об'єкту дослідження; збору й аналізу первинної інформації, визначення соціально-економічних критеріїв, системи нормативів і обмежень КПТ; визначення структури РТС при заданих цільових функціях.

Системний підхід спрямований на аналіз компонентного, функціонального й історичного аспектів формування, динаміки та розвитку КПТ у регіоні дослідження у РТС.

Компонентний аспект дозволяє виявити з яких елементів (підсистем) складається вивчення РТС для розвитку КПТ; як ці елементи (підсистеми) пов'язані між собою (структурний аналіз).

Функціональний аспект системного аналізу КПТ спрямований на вивчення механізму її внутрішнього функціонування в процесі взаємодії складових елементів РТС, а також зовнішнього функціонування і взаємодії з довкіллям.

Історичний аспект системного дослідження має два напрями: генетичний аналіз, що розкриває походження, етапи становлення і розвитку КПТ;

прогнозний аналіз, пов'язаний з визначенням перспектив подальшого його розвитку і форм територіальної організації РТС.

Метод експедиційних досліджень, будучи традиційним географічним методом, широко використовується для накопичення фактичного матеріалу про формування, розвиток і особливості територіальної організації КПТ в РТС.

Картографічний метод застосовується як спосіб віддзеркалення просторових особливостей КПТ, ТЕР, туристсько-екскурсійних потоків, матеріально-технічної бази ТЕГ або окремих властивостей РТС.

Метод статистичної обробки застосовується для вивчення туристсько-екскурсійної ізбіковості, для виявлення чинників, які здійснюють вплив на формування КПТ у РТС.

Соціологічний метод широко застосовується через соціальний характер предмета дослідження, при якому найбільш поширено анкетне опитування, метод особистих спостережень, вивчення документів (журналів заявок на туристичні подорожі й екскурсії, диспетчерських журналів, книг скарг і пропозицій).

Використання цих методів досліджень сприятимуть визначенню економічної ефективності, оздоровчій і профілактичній ролі, оптимізації туристсько-екскурсійних маршрутів і потоків, прогнозуванню туристсько-екскурсійного попиту і пропозицій у КПТ.

Таким чином, методологія дослідження КПТ в Запорізькій області включає концептуально-теоретичні принципи, методи і процедури аналізу, властиві різним предметно-дисциплінарним напрямкам, які розкривають сутність ТЕД як багатопланового явища сучасного суспільства та якісну визначеність життєдіяльності великих груп людей, як важливий чинник зміцнення здоров'я та культурно-пізнавальної діяльності для розвитку внутрішнього світу людини.

Відповідно методологією досліджень КПТ в регіоні дослідження є система пізнавальних принципів, аналітичних процедур, що пояснюють сутність і місце ТЕД в господарсько-економічному комплексі країни, у соціальних стосунках і культурній практиці народу, а також у процесах суспільної рекреації і туризму та індивідуальному розвитку людини.

Список використаних джерел:

- [1] Алешугіна, Н. О., Барановська, О. В., Барановський М. О., Зеленська, О. О., Смаль, І. В., ... Філоненко, І. М. (2015). *Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства*. Чернівці: Вид-во ЧНТУ. ISBN 978-966-2185-56-0.
- [2] Бейдик, О. О. (2011). *Рекреаційні ресурси України*. Київ: Альтерпрес.
- [3] Кузик, С. П. (2011). *Географія туризму*. Київ: Знання.
- [4] Лиман, С. І., Парфіненко А. Ю. & Посохов, С. І. (2018). *Історія туризму*. Київ: Університетська книга.
- [5] Любіцева, О. О. (2005). *Ринок туристичних послуг*. Київ: Альтерпрес.
- [6] Мальська, М. П., Антонюк, Н. В. & Ганич, Н. М. (2008). *Міжнародний туризм і сфера послуг*. Київ: Знання.
- [7] Сажнева, Н. М. (2008). *Рекреаційна географія*. Мелітополь: Люкс.
- [8] Сажнева, Н. М. (ред.) (2011). *Соціальні дослідження Запорізького регіону: теорія, практика, методика*. Мелітополь: Люкс.
- [9] Топчієв, О. Г. (2005). *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики*. Одеса: Астропринт.